

פרשת מצורע

שִׁמְרֵי פִּי וּלְשׁוֹנוֹ שִׁמְרֵי מִצְרוֹת נַפְשׁוֹ (משלי כא כג):

להבין מנא מפיק הברית זו דקאמר, דקרא לא קאמר מידי. ונראה שסומך על תיבת **זאת** שהיא יתרה, דהיה לו לומר "כי יטהר המצורע והובא אל הכהן", אלא - לרמוז על הברית. ואפשר דיליף בעין גזרה שוה, דכתיב הכא **זאת**, וכתיב (בראשית י"ז) **זאת** בריתי אשר תשמרו, ובגז' כתיב (שם ט"ז) **"זאת** אות הברית", וכן (ישעיה נט כא) **"ואני זאת** בריתי אותם" וגו'. הרי שהרגל הכתוב לכתוב **זאת** על הברית, ומה יליף:

והפליג דוד המלך ע"ה בחטאו [של בעל לשון הרע] באומרו על דואג (תהלים נב ג) **מה תתהלל ברעה הגבור חסד אל כל היום** [והפסוקים] הנמשכים, שיש מהכתובים הצריכים ביאור. אמר מה **תתהלל**, כבר אמרו רז"ל (ילקוט'ש יחזקאל רמז שמא ג) בפסוק **"אביר הרועים"** (ש"א כא כה), שהיה דואג אביר בתורה. לזה, דוד המלך ע"ה - כמתווכח עמו - [אמר]: הנה אם היית שפל ובזוי, כן דרך הפנים לראות דבר במה יתמצו לפני המלכים והגדולים, אולי ירימו ראש. אך צר לי עליך דואג, מה לך להתהלל לפני שאול המלך ברעה ובלשון הרע, הלא חסד אל כל היום, שאתה עוסק בתורה שנקראת

שלמה המלך ע"ה הודיענו בזה, שכלל כל הצרות ומקרים רעים הבאים לאדם - שתים הנה קורותם, ואשר שמר עצמו מהם - שמר נפשו מכל רע, ושניהם תלוין בפה ובלשון. בפה - תלוי המאכלות האסורות והמותרות. והאפור והמותר נחלק לשנים: יש שרעתו במבע, כי יש מאכלים מכאיבים הגוף מהרוע שבהם כמו שזכרו הרופאים. ויש בסגלה, מצד הצווי שבא אליהם מה' יתברך.

וזה רמז באומרו **שומר פיו**, שהאכילה מתיחסת אל הפה. בלשון תלוי הדבור, באומרו (תהלים יב ד) **"לשון מדברת גדולות"**, וכן (שם לד יד) **"נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה"**. ולזה אמר **שומר פיו** מהאכילה, ולשוננו מהדבור האסור, **שומר מצרות נפשו**. וירמוז גם כן באומרו **פיו** על בעילות אסורות ומותרות, שהבעילה נקראת אכילה כענין אומרו (בראשית לט ו) **"כי אם הלחם אשר הוא אוכל"**, "אכלה ומחתה פיה" (משלי ל ב).

וכן במדרש תנחומא: **אמר ר' פדת, ברית כרותה להקב"ה בעולם, כל שמספר לשון הרע ילקה בצרעת וכו', זאת תהיה תורת המצורע - המוציא שם רע**. עכ"ל. ויש

חסד, כמו שנאמר (משלי לא כו) "ותורת חסד על לשונה", שהיא מחדס האל על בריותיו. ואחר שיש לך במה להתהדר ולהגדר עם מלכים ויועצי ארץ, מה לך להתהלל ברעה:

עוד יש לפרש דרך אחרת, שהנה הרשעים - זאת להם להחזיק ברשעים בראותם עצמם מצליחים, ויעודי העברות אינם באים עליהם, וכמו שאמר (תהלים י ה) "יחילו דרכיו בכל עת וגו' אמר בלבו בל אמוט". אך לא ידעו ולא יבינו כי מדידהו קא אכלי, וכמאמרם ז"ל (סוטה כ.) יש זכות תולה.

ועל הרשעים המצליחים עשיתי משל נאה, לאדם שהלך בהרים ובגבעות עד שקפץ סך-מה, ופניו מועדות לחזור לארצו לישב במנוחה ושלום לאכול מה שקפץ הוא ובני ביתו. ויהי מדי עוברו, נתאכסן אצל אדם אחד וקבלו בסבר פנים יפות 'או יום או יומים'⁵⁰³, והאורח הכסיל אמר בלבו: "טוב לי שבת אצל זה האיש שנה או שנתיים כי יאכילני פטומות חנם אין כסף וישאר ממוני שמור". ואז 'צרור הכסף לקח בידו'⁵⁰⁴ ונתנו ליד בעל הבית לאמר: "זה פקדוני יהיה בידך, לא תגע בו יד עד תשלום השנה". כשמוע בעל הבית, אמר: זה הכסיל רוצה להתעכב כל כך זמן וישאר ממנו שמור בממוני. ואני, לכבודי - לא אוכל עשות עמו נבלה לדחותו בידים, גם להאכילו בעין צרה אינו מכבודי,

אך זאת אעשה לו, להאכילו מממונו עד יגיע עתו ללכת לארצו. ויואל האורח הכסיל לשבת את האיש לאכול מעדנים, והוא שמח וטוב-לב, כי ממנו שמור והוא אוכל מעדנים.

לסוף שלחו אחריו בני ביתו לאמר: "בא תבא לא תאחר", כי בניו 'נודדים ללחם איה'⁵⁰⁵, והנה הם מקוים להסיר חרפת רעבונם ולכסות מערמיהם. אז כשומעו, בא אצל בעל הבית בנפש שמחה ורוח גבוהה לאמר: "המקום ימלא חסרונך מכל מה שאכלתי אצלך, תן לי פקדוני שיש לי בידך כי לא אוכל לעמוד רגע". אז כשומעו - בעל הבית - אמר לו: "הווי זקן וכסיל, כל היום אתה אוכל פטומות, והיום תאמר תן לי פקדוני? ומהיכן היית אוכל? האנכי הריתי אותך אם אנכי ילדתיך כי תאכל משלי חנם אין כסף פטומות ומעדנים? ואם עיני בשר לך - היה לך להבין, ועתה ידוע תדע 'כי אם תם הכסף'⁵⁰⁶ וכלתה פרוטה מן הכיס". ואז חזר לביתו בפחי נפש וידים ריקניות, ונשאר ברעב ובצמא ובחוסר כל:

כדבר הזה יקרה לרשעים העושים קצת מצות, וכשהם מצליחים - יחשבו כי העולם של הפקר, ואוכלים חנם. ובלכתם לעולם המקנה - יחשבו לאכול ממצות שעשו, ולא ידעו ולא יבינו שכל מה שאכלו בעולם הזה,

503. ע"פ איוב טו כג.

506. בראשית מז יח.

503. ע"פ הפסוק (במדבר ט כב) "או ימים או חדש או ימים".

504. משלי ז כ.

מִסְגָּלָתָם שֶׁחִכְנוּ לָהֶם אֲכָלוּ. וְאֵכֵן הַצְדִּיקִים תָּמִיד יִחוּשׁוּ עַל עוֹלָם הָאֲחֵרוֹן בְּהִיּוֹתָם מוֹצֵלְחִים, וְכִמוּ שֶׁאָמַר ר' עֲקִיבָא לר' אֱלִיעֶזֶר (מְנַהֲרִין קא) "שֶׁמָּא אֲכָל רַבִּי עוֹלָמוֹ" וְכו'. בְּאוֹפֵן כִּי זֹאת לָהֶם לְרַשְׁעִים לְתַעוֹת בְּהַצֵּלָתָם:

הוא שאמר מה תתהלל ברעה הגבור, שתתהלל ברעה אשר עשית, כאומרם (ע"י שבת לא) לא דיין שעושים מעשיהם אלא שמתפארים בהם, ותחשוב שאינה רעה מצד שלא נעשה פתגם הרעה מהרה, דע לך כי חסד אל כל היום, התורה שאתה עוסק בה היא המגינה עליך, וממנה אתה אוכל:

הוות תחשוב לשונך (שם פסוק ד). קשה, איך מייחס המחשבה אל הלשון. ורד"ק ז"ל פירש. ונראה עוד פשוטו הוות תחשוב, ולשונך כתער וגו', ויז חסרה כמו "שמש ירח" (חבקוק ג יא) [שפירושו שמש וירח] והרבה [פסוקים דומים לו הכתובים בסיגנון זה]. וזה הוכיחו על החנופה שהיה עושה. ואפשר שקודם לכת דוד היה מראה לו אהבה, לזה אמר הנה נא ידעתי כי הוות תחשוב, כי בלבד לעשות רעה לי, ולשונך עושה רמיה להחליק לשון לי, וידמה לתער

המלמש, שהרואהו יחשבנו נאה ויאה מזהרורית הלמישה, כמו "צרי ילמוש עיניו לי" (איוב טו ט), והוא ירוץ לשפוך דם. כן אתה דואג, לשונך ידבר טובה עם בני אדם, והוא רמיה:

אהבת רע מטוב, שקר מדבר צדק
סלה. אהבת כל דברי בלע לשון מרמה.
קצת קשה אומרו "מטוב" יתרה ותפלה. ונראה שבא לומר שהעברה גוררת עברה, ואמרו ז"ל (ב"ב קסד) "אל יספר אדם בשבחו של חברו, שמתוך שבחו בא לידי גנותו". ובגמרא (שם) אמר לו רבן שמעון לרבי [יהודה הנשיא] אביו על כתב נאה [אחד שהראהו לו]: "יהודה חייטא כתביה", כעם עליו רבי ואמר: "כלך מלשון הרע"⁵⁰⁷. כן היה תחלתך דואג, תחלה - **אהבת רע מטוב**, [כלומר: הרע] היוצא מהטוב. וגם, שקר שלך - היה מעמ, על דרך "כל שקר שאין אמת בתחלתו, אינו מתקיים"⁵⁰⁸. ולזה אמר, גם לענין השקר, תחלתך היית מדבר שקר מתוך האמת [והצדק], שהיית מקדים אמת בתחלה, ומתוכו תדבר שקר. והן אחר כך **אהבת כל דברי בלע לשון מרמה**, וזהו כל, שהכל שקר והכל רע⁵⁰⁹.

507. והיינו משום הטעם שאמרו שם (ב"ב קסד) "אל יספר אדם בשבחו של חברו, שמתוך שבחו בא לידי גנותו".

508. רש"י (במדבר יג כז) וז"ל: "זבת חלב ודבש היא" - (במדרש רבה) כל דבר שקר שאין אומרים בו קצת אמת בתחלתו אין מתקיים בסופו.

509. ולפי זה צריך לפרש אומרו "סלה", שרוב

המפרשים פירשוהו לשון נצח כמ"ש תרגום יונתן (חבקוק ג, ג) ועוד רבת מהמפרשים, ולפירוש הגהמ"ח וזה"ה היה לו לומר תיבת "סלה" אחרי "אהבת כל דברי בלע", שהרי "רע מטוב" היה רק בהתחלה, ואח"כ "כל דברי בלע" היה לתמיד "סלה". והיה אפשר לפרש "מדבר צדק סלה" ש"סלה" חוזר על "לדבר צדק", שמוכיחו שהיה לו לדבר צדק סלה, לנצח. אך טפי נראה שפירוש

ועוד יש לפרש **אהבת רע מטוב**, שמוכיח: אלו לא היה עוסק בתורה ויש בו מדות רעות אלו - החרשתי, אך **אהבת רע** מתוך התורה שהיא כלה טוב, ומתוך דברי צדק שהיא התורה שכלה אמת אהבת שקר.

לזה אמר (שם נב ז) **גם אל יתצדק קנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה**, יעד לו ד' רעות: הא' שלא יהיה לו בנים, שעל ידי הבנים נכנה האדם, וכאומרה (בראשית ל ג) **"ואקנה גם אנכי ממנה"**, ונראה שעל כן נקראים 'בנים' - מלשון **בנין**. ואמר **שה' יתצדק**, שיהיה הרום ולא יבנה, או ימותו בניו. ולא יהיה זה אחר מותו, אך בחייו ועיניו רואות. ואחר כך יחתך ויסחך, הם שנים, שלא ימות פתאום, אך תחלה להכותו בחלאים רעים שבהם יחת. ואפשר שכך לצרעת, שהוא היעוד למספרי לשון הרע כמו שנתבאר. או כן על העניות, שיעני וימות בנוול, וזהו יחתך שהוא לשון הכנעה שהוא עצמו לשון עניות ואחר כך ויסחך מאהל. ואמר ויסחך [שהוא לשון עקירה כמ"ש רש"י (דברים כח ט)] לרמוז על מהירות הקבורה:

ועם זה אני מפרש מה שאמר איוב (כז טו) **שרידיו במות יקברו ואלמנותיו לא תבכינה**. דקצת קשה אומרו **במות**, דפשיטא דאין

הקבורה אלא על ידי מיתה. וחזק לדרכנו אני מפרש, שימותו בזמן שיש מות בעולם, וכל העולם מבוהלים ודחופים, שאז תהיה קבורתם בבזוי. גם ממילא אלמנותיו לא תבכינה, כי הזמן מבוהל כל אחד על נפשו, לא יתנו לב לבכות על מי שימות.

ועוד יש לפרש כפי דרכנו, במה שראינו בעיינינו שיש בני אדם שיש להם נושים הרבה משאינם בני ברית, ובעת מיתתם - מיד ימהרו לקוברם כדי שלא ירגישו הגוים (ויבואו למרוץ נכסי המת). גם נשותיהם לא יבכו מחשש זה. לזה אמר שרידיו במות יקברו, בתוך מיתתם יקברו, ורוצה לומר תיכף למיתתם יקברו, ועל זה גם כן **ואלמנותיו לא תבכינה**. ולזה אמר יחתך בעניות, ואחר כך יסחך מאהל, במהרה יקבר:

ועוד יש לפרש יחתך ויסחך מאהל, כלם רומזים לצרעת (כמו) שכתבנו, וכן בגמרא סנהדרין (ק:): רב אשי אמר נצטרע (דואג האדומי), שנאמר **הצמחתה כל זונה ממך**, וכתוב התם **לצמיתות וכו'**. ולזה אמר ויסחך, שהמצורע יצטרך לצאת חוץ למחנה. ואחר כך ושרשך וגו', שימותו בחרפה גדולה.

ועוד יש לפרש שבקש עליו שלא יאמרו

הגהמ"ה אתי שפיר לפירוש הראב"ע או הרד"ק (תהלים ג, ג) בתיבת "סלה", שהראב"ע ז"ל פירש "סלה": נכון, אמת, כן. והוכיח מכמה מקומות שאי אפשר לפרש סלה לשון נצח. והרד"ק פירשו מלשון "סלו סלו המסלה" שהוא לשון הגבהה שמיישר המסלה ומגביה המהמורות שבה, הכא נמי לשון סלה שנאמר רק בתהלים ובחבקוק

בשירה בא לסמן מקום שהמשורר הגביה את הנגינה. ולפי זה אתי שפיר שדוד המע"ה הגביה כאן את קול הנגינה לתוכחת מוסר על כי תהלתו שאהב רע מתוך הטוב וזו היתה הדרך שהביאתו לקלקל דרכיו רח"ל, ולכן אמר סלה דוקא אחרי אהבת רע מטוב וגו'.

שעל ידי מה שעשית ברשעים - משם אקוה
שמך כי יהיה טוב נגד חסידך:

הנה מכל האמור נתבאר חלק מעונש
בעל לשון הרע. והוא עצמו טעם לקרבנות
המצורע צפורים חיות וכו' [שהוא] משנה
משאר הקרבנות, לרמוז לו כי צרעת בא
לו מרוב פטפומו בדברים הרבה, כצפורים
שמצפצפים בקולם תמיד. ואולם הבאתו
שנים וישחוט אחד וישלח אחד - להעיר כי
הדבור נחלק לשנים, חלק ממנו אסור וחלק
ממנו מותר. האסור - לשון הרע ורכילות
ונבלות הפה, ויכלל בזה דברים של מה לך
ומה בכך. חלק המותר - הוא לדבר בצרכי
האדם מה שצריך לביתו, ומשאו ומתנו. ולזה
היו שתי צפורים כנגד שני חלקים אלו. החלק
הראשון ישחט וילך לו. וחלק השני ושחט על
פני השדה:

ועוד יש לפרש ולחלקם לשני חלקים
אחרים, והיינו: רבוי הדברים יותר מן הצריך,
יש ממנו נמאס, ויש ממנו נאהב והוא
דברי תורה, כי כל המרבה הרי זה משפח,
ואדרבה הפורש מביא חטא. והוא מאמר
שלמה המלך ע"ה (משלי י יט) **ברב דברים
לא יחדל פשע**, שהוא מאמר התנא (אבות
א יז) וכל המרבה דברים מביא חטא. **וחושך
שפתיו משכיל** (שם) - גם כן לא יחדל פשע,
זה המשכיל לאחרים ומלמד תורה, שמניעתו
לדבר מביא חטא. וכנגד זה היו גם כן שני
צפורים, הראשון - ישחוט כנגד רבוי דברים
בטלים. וכנגד החלק הנאהב - ושלח את
הצפור וכו':

דבר שמועה מפיו, [כדי למנוע] שיהיו
שפתותיו דובבות בקבר, לזה אמר **ושחט
מארץ חיים** שהוא העולם הזה, וכמו שאמר
חזקיה (ישעיה לח יא) "אמרתי לא אראה יה
יה בארץ החיים", יעקור שורשו ממנה שלא
יזכר ולא יפקד:

ויראו צדיקים וייראו ועליו ישחקו וגו'
(תהלים נב ח-י). קצת קשה, דהמתיירא אינו
שוחק. אכן נראה שהצדיקים - בראותם
הפורענות - ייראו לפום ריהטא. אחר כך
כשיתבוננו - ישחקו, כי בתחלה מסתכלים
לתורתו, וכשרואין שכך עלתה בידו - ייראו,
אחר כך ישחקו - כי יקראו איש אל רעהו
לאמר: "אין לנו לירא מפורענותו של דואג".
[ולמה? כי] **הנה הגבר הזה לא ישים אלהים
מעוזו ויבטח ברוב עשרו יעוז בהוותו. ואני
כזית רענן בבית אלהים**, יושב ללמוד תורה,
ועוד **במחתי בחמד אלהים עולם ועד**, ולמה
לי לירא מפורענותו של דואג, אחר שאיני
בסוגו ויש חילוק ביני לבינו:

ועוד יש לפרש ויראו ויראו צדיקים וייראו,
שהצדיקים - בראותם הפורענות - ייראו מה'
יתברך, ועל ידי דואג ישחקו, כי יראו בחוש
עונש הרשע, ומשם יאמינו בשכר הצדיק,
וכאומרם בסוף מכות (כג) "אמר ר' חנניה בן
גמליאל, מה אם העובר עברה אחת - נומל
נפשו עליה, העושה מצוה אחת על אחת
כמה וכמה שתנתן לו נפשו". עד כאן. נמצא
שמעונש הרשעים נפך שכר הצדיקים, ולזה
יאמרו **הנה הגבר וגו' ואני כזית רענן**. והוא
שאמר אחריו **אודך לעולם כי עשית ואקוה**,

מתילדת בבתים ובבגדים, וכלל גדול בידינו
 "דלא עבד קודשא בריך הוא ניסא לְשַׁקְרִי"
 (ברכות נה), ולמה יעשה ה' אלהים דבר יוצא
 חוץ מן החקש חָנָם [על] לא דבר:

וחפשתי בפשטנים אשר לפני, ולא
 מצאתי מי שהעיר בזה כלל. הן היום זכיתי
 ובא לפני פירוש הרמב"ן על התורה,
 וראיתיו שנתעורר בזה, ודרכו קרובה קצת
 אל הדרך השניה שכתבנו, יעני עליו. אלא
 שהוא ז"ל שם כתב דבר נגד כל המפרשים,
 שכתב שגם נגעי בגדים אינם אלא בארץ
 [ישראל], והוא דבר שלא נזכר בתורה, וסתם
 קאמר והבגד. גם לפי טעמו שהוא מהשגחתו
 יתברך על הארץ הנבחרת, תקשי מתניתין
 דאמרינן (נגעים פ"א מ"א) דבגד או בית שלקחו
 מן הגוים מנגע - יחשוב לו משעה שנכנס
 ביד ישראל, ולפירושו ז"ל אי אפשר להיות
 זה בגויים. וצ"ע:

ואכן נראה לַיֵּשֵׁב במקצת, לומר כי ה'
 יתברך צופה מראשית אחרית, ראה כי
 יעמדו דורות בעולם שמקנאתם בישראל
 יתחכמו לעשות דתות וחוקים, מהם שיאמרו
 כי גם תורתם מן השמים כהמון האמות
 בזמנינו זה, מהם שיאמרו אין שום תורה
 מן השמים ואך היא מחברת מן הראשונים
 הדעתנים, ועל ידי תורה שיחדשו הם
 בקוצר דעתם - יתפתה הפתי לאמר כי גם
 תורתנו ח"ו מאַנְוֵשׁ יצאה, וכענין קוסמי
 מצרים - שבעשות משה רבינו ע"ה אותות

ובמדרש תנחומא: למה שוחט אחד
 ומשלח אחד, אלא: אם עשה תשובה, אין
 הצרעת חוזר עליו. עכ"ל. והוא צריך ביאור.
 ונראה שהפננה לומר על דרך "מכלל לאו
 אתה שומע הן", לומר שבהיות הצפרים לנגד
 עיני המצורע - הם בעיניו לרצועת מרדות,
 ורוצה הוא שימותו גם שניהם, ובשלוח
 האחר ישאר לבו בפחד, כי אם יחזור [לסורו]
 - הנה האחרת לפניו ליטהר בה פעם שניה.
 והוא מבואר:

כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נתן
 לכם לאחזה ונתתי נגע צרעת בבית
 ארץ אחזתכם (יד לה). בצרעת הבתים
 והבגדים "פליאה דעת ממני, שנבזה לא אוכל
 לה"⁵¹⁰ כי ידוע ומפרסם הוא שכל בעלי דת
 ודין יבנו בהנחת הדת לישר מעשיהם ולתקן
 קבוצם. ואם לא כצורנו צורם⁵¹¹, מכל מקום
 גם אלהינו יתברך לא כן בתת חוק ומשפט
 לנו אלא לחיותנו כהיום הזה, ולתקן קבוצנו
 וליישר נתיבותינו, וכל המצות יש להם
 טוב טעם ודעת. וכן העלה רבינו ז"ל בספר
 המורה, והביא ראיה ממאמר הכתוב (ישעיה
 מה יט) "לא אמרתי לזרע יעקב תוהו בקשוני".
 ולכן יתחייב שיהיו כל המצות נאחזים בטבע
 ולא בדבר שהוא חוץ מן הטבע, כי אינם
 אלא תרופה לרפאות החולי. ואם כן קושיא
 לאלהינו, למה יעשה דבר בחוק הטבע
 [לשנותו] לעשות בו מצוה, ומה היה חסר
 אם הונח הדבר על הטבע שאין הצרעת כלל

ומופתים, עשו גם המה כמותו לאמר כי מעשיו כמעשיהם חלילה. לזה ראתה התורה האלהית-באמת לעשות דברים תמוהים בעולם, ולקבוע מצות בתורה [ש]לא יציירם השכל כלל ולא יתן אל לבו לעשותם, כי אז יבושו ויחפרו כל בעלי הדתות בדמיונם הכוזב, ועל כרחם יודו "כי לא כצורינו צורם" ולא תורתנו השלמה כשיחה במלה שלהם, כי תורתנו אלהית, ותורתם ושיחתם אנושית:

ועוד היה תועלת לנו בעשות אלהינו בתורתנו המצות האלה, לקבוע בלבבות בני אדם ההשגחה ושכר ועונש בחוש הראות, לא כדעת נכריה של הפילוסוף הגדול אריסטו היווני, שמחיות שנסתמו עיניו מראות בכל הנסים שנעשו בישראל ונתפרסמו מאד, שגג בעיונו ואמר על פיו ועל לשונו, כי ההשגחה תפסק עד לגלגל הירח וכו' כנזכר בספר המורה. ולפרסם סתירת זה, היתה סבה מאת אלהינו להשיגח על בגד או בית מחמת רשע בעליו, וליתן בו חיות-מה לשלום בו החולי הזר מכל החוליים. כי אף אם כל הרעות שבעולם, יוכל המתעקש לתלותם במקרה או במזל, אחר שהם כפי הטבע, פרע כזה שהוא זר יוצא מן ההיקש, בעל כרחו יתלנו ביכול-על-כל ברוך-הוא.

ולא היה די לאלהינו בכל האותות והמופתים אשר עשה משה רבינו וכל הנביאים ע"ה לישראל, יען שכבר עברו

ואינם קבועים לעולם, וגם הכסיל המתעקש יאמר ח"ו שמעשה כשפים הם. אכן בעונש זה, יתפרסם באין-ספק כי יד ה' עשתה זאת, ונודעה יד ה' את עבדיו וזעם את עוברי רצונו⁵¹², כי נעשו מאליהם בלא השתדלות אדם. והיתה העצה מאת אלהינו לקבוע בו מצוה, כי אז יתחזק הדבר לכל אשר ראו בעיניהם הפלא הזה, ונגם לאשר לא ראו, כמונו היום, כי כשנראה קביעות המצוה - יתאמת הדבר ויתחזק בלבנו. זה נראה מעם המושג לפי קוצר ידיעתנו, ואלהים ה' יקיים בנו מקרא שכתוב (תהלים ק"ט יח) "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך", כן יהי רצון:

ואמת כי לא ידעתי, כשהעתיקו הזקנים את התורה לתלמי המלך (מגילה מ.) - מה עשו בפסוק זה [של צרעת הבתים], ומה תשובה היתה להם עמו, ובמה נתפיים על זה עד שבעל כרחו היה משבח ומפאר ומרומם תורתנו הקדושה. והנה בסימני בהמה וחיה, כמה נתלבט אלעזר הכהן לתת לו טעמים להעיד על אמיתת תורתנו כנזכר בספר הדרת זקנים יעין שם, אם לא שנאמר שהיה עולם חדש [כלומר משנה מעולמנו בזמננו], והיו רגילין בזה הצרעת בבתים ובבגדים מבח אויר העולם ומערכות הכוכבים. וברוך היודע:

ואמנם טעם היות הצרעת בבתים ובבגדים ובגוף, [הוא] לפי מה שנתבאר לעיל שהוא עונש, וחז"ל אמרו שאחד

מהעונות שעליהם באה הצרעת - היא הנאה, כדאיתא במדרש תנחומא (מצורע ח ח): לפי שהגביה עצמו כארז, באה עליו הצרעת. אמר ר' שמעון בן אלעזר: על גסות הרוח הצרעת באה, שכן אתה מוצא בעזיהו שנאמר (דכה"ב כו מז) ובחזקתו גבה לכו עד להשחית. עכ"ל. והנה ידוע שבשלושה דברים אלו יתגאה האדם: או מצד גופו - כי יראה גופו בחור כארזים, אם בבגדיו - כי ילבש שני עם עדנים, אם בביתו ובמירותיו. ולזה בא הקלות בשלשתן, כי כלם הבל, עש יאכלם.

והוא עצמו שכיון התנא, באומרו (אבות

ג א):

א) עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עברה דע מאין באת וכו' מאין באת מטפה סרוחה ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה וכו'. וכתב רבינו עובדיה ברמנורה ז"ל: והמסתכל שעתידי לילך למקום עפר וכו' - נצול מן התאוה והחמדא-אל-הממון. עכ"ל. וכפי זה נראה דלכך אמר ג' דברים: למקום עפר, רמה, ותולעה: כי לג' דברים אלו יתאוה האדם אל הממון: אם - להברות גופו לאכול לשבעה, אם - ללבוש לבושי רקמה, אם - לבנות בתים ועליות מרובים וקרע לו חלונות⁵¹³ שקופים אטומים⁵¹⁴. לזה אמר ששלשתן יחליפם האדם: אם בתים הגבוהים

והבצורים - הנה ילך לחורי עפר וכפס. אם גופו הבריא - הנה ילך למקום רמה, ואדרבה 'מרכה בשר מרכה רמה' (לעיל פ"ב מ"ז). אם לבושי בגד שני - הנה יחליפם בתולעת שתכסה בשרו, והיא לו במקום מלבושיו המנוחים.

ויש דקדוק בדברי התנא, בסתימת דבריו תחלה, והדר מפרש. ועין בזה בספר מדרש שמואל:

ועוד נראה שתקלה נתן מוסר השכל לבל יתגאה האדם, ולבל ידאג על חסרונו מטובות העולם, ואמר דע אחר שכבר אמר הסתכל, שזה כאומר לו: תדע שמאין באת, שכבר היה זמן שלא היית בעולם ובאת יש מאין, ובמה תכנס גאווה בלבך. ועוד שאתה הולך למקום שתהיה כאין, עד שיאמרו: אנה פלוני, והיכן הוא קבור, כי ישוב אל עפר. וזהו ולאן אתה הולך. ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון הוא מלתא אחריתי, שמלבד שיתבייש האדם מבוראו - עוד יערכו משפטו לפני כל הצדיקים והחסידים ולפני כתות לאלפים ממלאכי השרת, ואוי לה לאותה בושה בהתפרסם חטאיו בפני כל העולם והוא לפנים ככלי מלא בושה וכלימה. אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה. ואחר [שהקדים הקדמה זו], שנה [וכפל את הדברים] ופירש [בהם] פירוש אחר, [והוא: מאין באת מטפה סרוחה וכו']:

ואומרו דין וחשבון: נראה לפרש שהדין - על בטול עשה ולא תעשה. וחשבון - שיתן האדם חשבון מִיָּמיו וּשְׁנוֹ, כמלך שנותן לאשר על ביתו סך-מה, ואחר הַשְׁלִימוֹ בהוצאה - יתן חשבון מִדֵּיק למלך, כך האדם יצטרך ליתן חשבון מִדֵּיק על הימים שנתן לו ה' יתברך במה הוציאם ובמה פיזרם, יום ליום, שעה בשעה:

ואומרם בכמה מקומות לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים - צריך מעם, כי אם רצונו להגדיל - לא יספיק נֵר ודיו, והיה די באומרו 'מלך המלכים'. ועל דרך סוד נראה לומר מַלְכֵי הַמַּלְכִּים⁵¹⁵. מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הם חכמה ובינה. מלך הוא כתר עליון.

וּלְפִי פְשׁוּטוֹ, במאמרם ו"ל (מכילתא שירה ב, ש"ר כא, ה) שְׁפַל אָמָה יֵשׁ לָהּ שֵׁר לְמַעְלָה, ואין אָמָה נופלת עד שנופל שר שלה למעלה, וכמה דאת אמר (ישעיה כד כא) 'פקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה. מעתה נאמר: הַמַּלְכִּים הם מלכי האדמה, מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הם שרים של מעלה, מלך עליהם - הקב"ה:

ועל זה נראה שכוון הפסוק באומרו (תהלים לט ה) הוֹדִיעֵנִי ה' קְצֵי וּמִדַּת יָמֵי מַה הִיא אֲדַעַה מֶה חֲדָל אֲנִי, יאמר: שמבקש שלא יִפְרֹד שכלו ומחשבותיו, ותמיד יהיה לנגד עיניו קצו. ועוד אֲדַעַה מִדַּת יָמֵי מַה הִיא, שחיי המה קצרים, שעל זה לא יקצר בַּמִּצְוֹתָיו יתברך, כאומרם (לעיל ב טו) "היום

קצר והמלאכה מרבה" וגו', וזהו אֲדַעַה מַה חֲדָל אֲנִי, מה חסר אני.

ועוד יֵשׁ לְכוֹנֵם כנגד ג' דברים: הוֹדִיעֵנִי ה' קְצֵי - כנגד לֹאן אֵתָה הוֹלֵךְ. מִדַּת יָמֵי - כנגד לִפְנֵי מִי אֵתָה עֲתִיד לִיתֵן דִּין וחשבון כמו שפירשנו, שימדדו ימיו. אֲדַעַה מֶה חֲדָל אֲנִי - מה חסרוני שבאתי מַטְפָּה פְרוּחָה:

ג) רבי חנינא בן תרדיון אומר: שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לִצִּים. עֵין תוֹסֵי יוֹם מִשֶּׁם מִדְרַשׁ שְׁמוּאֵל⁵¹⁶ דהיינו שאין לומדים ביחד. ועדין קצת קשה, שלא היה לו לומר אלא "ואין עוסקין", ומסתמא [היינו] שניהם, דאי לאו הכי מאי איריא 'שנים'. לכך נראה להרחיב דבריו ו"ל, דהיינו שיתנו לב לַחֲדָשׁ בתורה, שחדושי תורה מתהווים על ידי שניהם, זה מקשה וזה מתרץ. נמצא שהחדוש ההוא - הוא מִשְׁתַּף ביניהם, וזהו ממש ביניהם. ומי שאינם חוששים על זה אף שיכולים עליו, הרי זה מושב לִצִּים. ודייק זה מִקְרָא (תהלים א ב) "כי אם בתורת ה' חפצו וגו' אשר פריו יתן בעתו", ופירות התורה הם חֲדוּשֵׁיהָ.

ונראה שעל זה רמז התנא באומרו (לעיל א יג) דִּלָּא מוֹסֵף - יִסֵּף, ודִּלָּא יִלֵּף - קִמָּלָא חֵיִב. באומרו דִּלָּא מוֹסֵף - רמז שאינו משתדל להוסיף דבר בתורה, כי יאמר שאין כל חדש, זה - יִסֵּף, כי כיון שיש יכולת בידו להוסיף, והוא מתרשל במחשבת פגול שאין כל חדש, שכבר קדמו הראשונים ועשו את

515. ו' קצוות, דהיינו שש ספירות חג"ת נח"י.

הכל - זה יסף, יען כי על זה נברא, שאם כן [הוא כמחשבתו] - היה די בראשונים, ותמיד 'אמרו רז"ל (ע"י יומא עת. וחולין ז) מקום הניחו לנו אבותינו להתגדר בו. ודלא יליף לגמרי, קמלא חייב כמו שאמרו (פסחים מט:) "עם הארץ מותר לנוחרו כדג".

מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר? שנאמר (איכה ג כח) ישב בדד וידום כי נטל עליו. נראה שסומך על מקרא שלמעלה חימנו (פס' כז) טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו, ישב בדד וידום כי נטל עליו, ומפרש: עול תורה. וקאמר: טוב לגבר כי ישא עול התורה בנעוריו, כמו שאמרו לקמן (פ"ד מ"ב) הלומד תורה ילד, למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר חדש. וקאמר: אף אם לא מצא מי שיתחבר עמו, לא ימנע מלקרות, [אלא] ישב בדד וידום, [שיקרא בלחש כדרך הלומדים לבדם] כי גם על זה ישול שכר, וזהו כי נטל שכר על זה. ובמדרש שמואל ותוסי יום טוב כתבו קרוב לזה, אך אינו נהלים כל כך, ועם זה ניחא:

(ד) רבי שמעון אומר: שלשה שאכלו על שולחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה קאלו אכלו מזבחי מתים וכו'. ברור הוא דהיינו שלא קראו ברכת המזון, או שקראו ולא קראוה כְּתִקְנָה רק בחפזון ובבחלה. אבל אם קראו ברכת המזון כְּתִקְנָה בְּכוֹנָה, חלילה לקוראו 'זבחי מתים', וכן כתב רע"ב ז"ל. ומה שתמה עליו הרב בתוסי' יום טוב וכתב: "ולא נתישבה דעתי בפסק זה וכו', דאטו ברשיעי עסקינן שאינם

מברכים ברכת המזון שהיא מצות עשה מן התורה, ומילי דאבות מילי דחסידות נינהו כדאמרינן (ב"ק ל). מאן דליבעי דליהוי חסידא ליקיים מילי דאבות". עכ"ל. דבריו זי"ל תמוהים בעיני, דאטו כל מה שנוכר באבות, הֶחָסֵד מהם לא יחסר אלא החסידות וצדיק יִקְרָא? וְהִתְנָא קורא אותם 'לצים', ואוכלי זבחי מתים, וּמִתְחַיֵּב בנפשו, ודלא מוסיף 'יסף' וְקָמְלָא חייב, וְחִלָּף, וּמוֹצִיאִין אותו מן העולם, וּמִתְלַמְּדוּיָו של בלעם, ולזה ואינו משלם, ועל כל היעודים האלה יִקְרָא צדיק! אתמהא. אלא ודאי, דהדבר ברור דכל שנוכר עונשו בבירור, הֶחָסֵד ממנו יקרא רשע גמור.

ולא אמרו "מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילי דאבות" אלא על הדברים שהם ב'עשה', כשיאמר התנא "עשה כך" או אפילו ב'לא תעשה' ולא נזכר בו עונש, כגון "הווי מתונים בדין", "הווי זהירים", "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס" וכו'. ולזה, פֶּסֶק הרע"ב נכון הוא, דכל המברך ברכת המזון - יצא ידי חובתו.

אכן נראה קצת דבסיפא דמתני' דקתני אב"ג גי שאכלו על שולחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כא"ל אכ"ל משלחנו של מקום ברוך הוא - היינו דברי תורה ממש נוסף על ברכת המזון, וזהו מנהגן של ישראל לקרות דברי תורה. ועל כיוצא בזה אמרו שהם מְלִי דחסידותא:

ודמיון הזבחי מתים נראה לפרש: שהן האדם נברא, באזניו ישמע ובעיניו יראה

בְּאֵלֹו כִּפְרוּ בַּחֲקֵב"ה וְעִבְדוּ עֲבֹדַת זֶרָה, (והיינו זבחי מתים):

(ו) רבי נחוניא בן הקנה אומר: כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות וכו'. פירש הרמב"ם ז"ל: [עול תורה] - התמדת הקריאה. ועוד נראה דהיינו הגירסא בעל פה, שזהו העול באמת. ועוד נראה דהיינו ללמד לאחרים, ולזה שפיר והיה שכרו מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, כשם שהוא מלמד בחנם כך לא יקבל עליו עול מלכות שהוא בחנם כמנהג המלכים, וכנזכר בשמואל (שא"ח, יא-יז) במשפט המלכים. וגם, להיות שבמל ממלאכתו ומפרנסתו ועוסק במלאכת ה', גם ה' יתן הטוב שתהא פרנסתו מזמנת.

ועוד יש לי לפרש שהעוסק בתורה, אף שאינו נמלט מעול דרך ארץ, מכל מקום לרוב דבקותו בתורה - מהביל עניני העולם והם קלים בעיניו, ומה שלא ישיג מטובות העולם - אינו חרד אליו, וכמו שפרשנו במשנה "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה" (אבות ו ב), יענין שם בחלק ב⁵¹⁶ דרוש לשבת בלח יענין שם. ועוד יש לפרש שאינו מתפעל מרעות העולם כלל, וכמו שאמרו שם גם כן, יענין שם במדרש שמואל. ועוד יש לפרש עול תורה - להיות מחזיק בידי לומדי תורה:

ועוד יש לפרש מעבירין ממנו הוא אוהרה לנו, שכאשר נראה אחד שתורתו אומנותו, [והוא מקבל עליו עול תורה],

ובפיו יפאר וישבח למי שבראו והבין לו טרפו. ואם האדם לא יעשה כן, יהי נמשל לעבודה זרה שכתוב בה (תהלים קטו ה) "עינים לחם ולא יראו אזנים לחם ולא ישמעו" וגו' שכל חושיהם בטלים. ואם משתמשים בהם להבלי העולם - חנה הם פלא חשיבי. וכיון שנמשל לעבודה-זרה, תהיה אכילתו ושולחנו זבחי מתים. ומביא ראיה על זה מפסוק "כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום" וגו' (ישעיה כח ה), יענין רע"ב ומדרש שמואל:

ועוד נראה דסמך אקרא דלעיל מיניה, דכתיב (שם כח ו) וגם אלה ביין שגו ובשכר תנו כהן ונביא שגו בשכר נבלעו מן היין תנו מן השכר שגו ברואה פקו פליליה כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום. ואמרו שגו ברואה, פירש במדרש שמואל ד' פירושים, יענין עליו. ועוד נראה שהאדם, אפילו ירצה לחטוא, מתבייש מן בני אדם וצריך להסתיר עצמו, וכאומרם (ברכות כה:) "יהי רצון שיהיה מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם". ולזה אמר, שכאשר הרבו לשתות יין, שגו באותו שרואה אותם, ולעין-כל היו עושים עברות ויחשבו כי הם לבדם, או שלא יחשבו הרואה אותם, ויחשבוהו ליתוש. ותנא דמתניתין דריש סמיכות פקו פליליה, פירושו: סתמו פיהם מלכבר דברי תורה על שלחנם על ידי רבוי השכר, עד שישנו ולא ברכו ברכת המזון, ועל ידי כן כי כל שלחנות מלאו קיא צואה, ונחשבות בלי מקום, שהוא

מנעבירין אנחנו ממנו עול מלכות לפרוע בעדו מסים וארנוניות כמו שהוא הדין, ועול דרך ארץ כמאמרם ז"ל (שו"ע יו"ד סי' רמג ס"ב) שתלמיד חכם - בני עירו מצוין לעשות מלאכתו. והפורק ממנו עול תורה, לומר: אפילו הוא תלמיד חכם ופירש מן התורה, נותנים עליו עול מלכות, שמוזהרים אנחנו לתת עליו עול המלכות תחת אשר פירש מן התורה ולא נשא פנים לתורתו שלמד בתחלה, ועול דרך ארץ שנמלנו מעליו בתחלה (כמ"ש ביו"ד שם ס"ג). ועוד יש לפרש עול דרך ארץ, דברים הצריכים לשמירת העיר שתלמידי חכמים פטורים [ממנו, כמ"ש ביו"ד (שם ס"ב)]:

(ז) רבי אלעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו. פירשתי בדרוש לצדקה בחלק השני 'עין שם:

רבי שמעון אומר: המהלך בדרך ושונה, ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה וכו' הרי זה מתחייב בנפשו. נראה לפרש מסגנון המשנה, דוקא מהלך בדרך הוא שמתחייב בנפשו, שאחר שהוא במקום סכנה ומתחיל לקרות, אם היה מפסיק - מתחייב בנפשו, שהשמן מקטרג בשעת הסכנה. אך מכל מקום נלמד שיש אסור בזה [גם כשמפסיק בשעה שאינו מהלך בדרך], ממה שנענש על זה בשעת הסכנה. אך מכל מקום אינו מתחייב בנפשו אלא בדרך והתחיל לשנות, וכן כתב בתוספות יום טוב לפירוש ראשון, והוא עיקר:

וכתב תוספות יום טוב שיש גורסין "ר'

שמעון", אבל יותר נכון לגרוס "ר' יעקב", דרבי מאיר קדים לר' שמעון בזמן, כמו שתראה בסוף פרק ד' מהעשרה פרקים שבהקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, וכיון שנשנו דברי ר' מאיר אחר משנה זו - הוה ליה להקדים דברי ר' מאיר. עכ"ל. וכן כתב בפרק קמא דשבועות (משנה ד). והפריו על המדה לומר שרשב"י ע"ה לא ראה ר' מאיר. וזה לשונו (שם ד"ה אמרו לו): "ומסתברא לומר נמי דהאי דכתב הר"ב 'אמרו לו, ר' מאיר הוא דקאמר לה. וכן כתב רש"י, לאו דוקא שהוא אמר לו, שהרי ר' שמעון הוא רשב"י, והוא אחר דורו של ר' מאיר כדכתב הרמב"ם בפרק ד' וכו'". עכ"ל.

והאמת אתו שכך כתב הרמב"ם, אבל אני תמה על רב מובהק כמותו שנמשך אחר טעות הגירסא שבהרמב"ם, ולא הגיחה מדנפשיה, כי ברור הוא שהוא טעות סופר, שפירסם הדבר שר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון כלם תלמידי ר' עקיבא, וכמו שאמרו בגמרא (יבמות סב) דכ"ד אלף תלמידים היו לו, וכלם מתו עד שבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם, והם: ר' מאיר ור' שמעון ור' יהודה וכו'. ואמרינן: סתם ספרא - ר' שמעון, וסתם מתניתין - ר' מאיר, וכלהו אליבא דר' עקיבא. ובגמרא סנהדרין פרק א' (יד) [איתא] שחמשה תלמידים סמך ר' יהודה בן בבא, ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון ור' יוסי ור' אלעזר בן שמוע. ורשב"י ע"ה הוא שאמר לר' עקיבא: "אם לא תלמדני תורה, אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות" (פסחים קיב). ועוד, מדברי ר' יהודה נשמע לר'

שמעון, דר' מאיר ור' יהודה חברים הם, ור' שמעון חבר לר' יהודה במעשה שעליו נלה ר' שמעון (שבת לב), ואיך אפשר שר' מאיר לא ראה את ר' שמעון באופן שהדבר ברור שיש טעות סופר בדברי הרמב"ם, וכבר הגהתי כן במקומו:

יכול אפילו תקפה עליו משנתו? תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך וכו' הא אינו מתחייב עד שישוב ויסידם מלבו - ד"פן יסורו" משמע שכבר נתקעו בלבו, ועל ידי פתלתו - מוסרים מלבו. אבל תקפה עליו משנתו, לא נתקעו כל כך, ואין שייך כל כך לשון הסרה:

ט) רבי חנינא בן דוסא אומר: כל שיראת חטא קודמת לחכמתו - חכמתו מתקיימת וכו'. קצת קשה, דתנן (לעיל פ"ב מ"ז) אין בור ירא חטא. ולפי פירוש הרע"ב ד'בור' הוא שאינו יודע אפילו במשא ומתן - ניחא, אלא שכבר כתבתי שנראה לי שאינו כן. ולפי פירוש הרע"ב בכאן, ניחא. ועוד נראה כשנדקדק אומרו [יראת] חטא, והיה לו לומר 'חטא', ולמה כנהו עליו, וכבר דקדקו המפרשים. וחזן ממה שרצוני לפרש, נראה דהכא ביראת חטא-שכבר-עשה [מיירי], כי זה כל האדם - מתיירא מחטא שלא יעשנו, ואם כבר עשה - מאי דהוה הוה, ואינו נותן כל כך ללבו להתיירא מעונשו. אמר: כל שיראת חטא שעבר, קודמת לחכמתו - אם הוא חרד כל כך, שמקיים בעצמו מאמר דוד המלך ע"ה וחמאתי נגדי תמיד, זה - חכמתו מתקיימת, כי מתוך חרדתו על החטא כל כך, יחזור על למודו לשלא יכשל:

ול'ישוב הדקדוק מהא דתנן אין בור ירא חטא, נראה דשני מיני חטא הם: יש חטא שנודע לכל בעל שכל, [לפי] שהוא מהמצוות השכליות, וזה החטא יתיחס אל האדם - [לפי] שמדעתו ידענו. ויש חטא שהוא מן התורה. ועל החטא שהוא ממצות התורה קאמר אין בור ירא חטא, ורוצה לומר: שחטא מן החטאים הכתובים בתורה, קשה לירא ממנו אחר שאין השכל מקבלו, ולא יתיירא ממנו אם לא על ידי הקריאה בתורה, עד שמכח ההתמדה יראה שהוא שכלי. ואך מי שהוא בור מן התורה, אף שיודיעוהו שזה יש בו אסור מן התורה - לא יירא ממנו, כי הוא בעיניו זר, ואיך יירא מלבישת שעטניו וכיוצא, אם לא על ידי העסק בתורה. ועל החטא שנודע לכל, כגון גזל והחמס והגנבה ועלבון בני אדם ועושיקם - זה נודע, וכבר יוכל להיות ירא ממנו אף אם לא למד תורה, ועל זה אמר כל שיראת חטא קודמת לחכמתו - חכמתו מתקיימת. ולזה אמר חטא בכנוי, שהיינו חטא מצד אנושיותו - נקרא חטא, וכאלו הוא שגור עליו, ש'שכלו' יחייב שזה חטא. ובאו על נכון שתי המשניות:

ועל זה הדרך יתורץ גם כן מאי דתנן לקמן (משנה יז) "אם אין יראה אין חכמה, אם אין חכמה אין יראה". וכבר הקשו המפרשים ידידה אדידיה. ועם מה שכתבנו שיש שני מיני חטא, ניחא. והכי קאמר: אם אין יראה מחטא השכלי - אין חכמה. ואם אין חכמה - אין יראה מחטא התורה. ובמדרש שמואל כתב בזה עוד דרכים שונים עין עליו, אלא שלא נתבנן ז"ל במה שיש לדקדק, דלפירושו

ז"ל אין בור יודע החטא, ואם לא ידעו - מהיכן יירא. ולפי מה שפירשנו, ניחא. ודו"ק:

כי לחכמים - לא יוציא היין מן העולם, אך אדרבה "חמרא וחיי לפום רבנן":

הוא היה אומר: כל שמעשיו מרובין מחכמתו - חכמתו מתקיימת. עין מה שנפרש לקמן במשנת "כל שחכמתו מרבה ממעשיו למה הוא דומה" וכו':

(י) הוא היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו - רוח המקום נוחה הימנו וכו'. עין לעיל בסדר שלפני זה, במשנת "רבי אומר וכו' כל שהיא תפארת לעושיה" וכו' - ביאור משנה זו. עין שם:

רבי דוסא בן הרכינס אומר: שנה של שחרית, ויין של צהרים, ושיחת הילדים, מוציאין את האדם מן העולם. כפי הטבע לא יקרה שום דבר, אדרבה בתענוגים אלו יגדל ויבריא. ולכן נראה שאין זה דומה להא דתנן לקמן (פ"ד משנה כא) שהקנאה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם, וכן להא דתנן (לעיל פ"ב משנה יא): עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם, דהתם רוצה לומר שימות שלא בזמנו מחמת מזוג הרע, אבל זה רוצה לומר שהוא באלו מת בחייו, שחיינו ללא הועיל, שדברים אלו - נמשך האדם אחריהם ולא יפנה לעשות שום טובה ושום מצוה, ובאלו מת ועבר ובטל מן העולם, והרי הוא באלו יצא מן העולם. ואם אינה יציאה בפועל, הנה יציאה בכח. והוא דאמר בגמרא (שבת סז:) כשהיו שותים יין, היה אומר אדם לחברו "חמרא וחיי לפום רבנן", רוצה לומר:

(יד) הוא היה אומר: חביב אדם שנברא בצלם, חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם וכו'. כל חלוקות המשנה כפולות. וכבר כתב בזה בספר מדרש שמואל דרכים שונים. ולפי פשוטו, נראה לי שבא להעיר און האדם על מתנה טובה שנתנו לו מן השמים, שעל כן יקר בעיניו להשחית הדרו ויופיו וכל מעשה תקפו. ולהיות שיש דבר שנחשב למתנה טובה בעיני המקבל, ואכן הנותן - אינו נחשב בעיניו לכלום, כעשיר גדול שיתן זהוב אחד לעני, והעני - בעניו - נחשב בעיניו הזהוב לממון רב, ומפני כן יחשוב כי העשיר הנותן לו כל כך, מחבבו הרבה מאד, והוא לא כן.

לזה הקדים תחלה חביב אדם שנברא בצלם, לומר כי זאת המתנה שנתן האלהים לבני האדם, לא שמחמת עושרו לא היתה חשובה בעיניו, רק חביב אדם שנברא בצלם, כי דבר גדול הוא אצלו יתברך, ומחבתו נתנו לאדם. ואם תשאל מה היא המתנה הגדולה הזאת, לזה אמר חבה יתרה נודעת לו, כאומר למפורסמות אין צריך ראייה, וגלויה נודעת לו המתנה הזאת, יען כי בצלם אלהים עשה את האדם:

וכן על דרך זה אומרו חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, חבה יתרה נודעת להם, שנאמר (דברים יד) בנים אתם לה' אלהיכם, שיש מקום לומר שקריאתם בנים אינה מחבה, רק לומר שהם נכנעים

לי בעל כרחם, שאני היוצר אותם, וכענין שקרא לנבוכדנצר 'עבדי' (ירמיה מג י) שלא מחבה, רק לומר שכל גדלתו - מאפס ותהו [נחשבת לו], כי הוא עבדי ובעל כרחו יהיה נכנע לי. לזה אמר: דע לך כי חביבין ישראל, שנקראו בנים למקום, שמחבתם קרא להם בן. וכי תימא מה חבה היא זו, אמר חבה יתרה ומפורסמת ונודעת היא, שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם, כנראה להדיא שמחבתם אומר בן, שסיים (שם) לא תתגודדו וגו', הרי שחם ורחם עליהם כרחם אב על בנים, אלמא שמחבתן קורא להם בן.

וכן על דרך זה חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה, שלא מעושרו יתברך נתן להם, אלא מחבה שחבבן. וכי תימא מה חבה היא זו, לזה אמר חבה יתרה נודעת ומפורסמת היא זו, שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם. והראיה שגם בעיניו הוא דבר גדול, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתיו אל תעזובו:

והנה זכר גי' דברים שמהם יקח האדם מוסר השכל לבל ישחית נפשו, וכענין אומרים בסוף תענית (לא) בכרוז הנשים המבקשות זוגם: עשירות היו אומרות "תנו עיניכם לממון". מיוחסות היו אומרות "תנו עיניכם במשפחה שאין אשה אלא לבנים". יפיפיות היו אומרות "תנו עיניכם לגוי". באופן שהאשה השלמה בשלשה אלו, אין

ראוי לאדם לזלזל בה, הנזי והיחס והממון, שעל בן אמרה תורה (שמות כא י) שארה כמותה ועונתה לא יגרע, שלוש כנגד שלוש: כנגד הממון - "שארה", כי כל עמל אדם לפיהו. "כמותה" - כנגד היחס, דר' יוחנן קרי למאניה מכבודותיה (תנחומא בראשית כ). "עונתה" - כנגד הנזי. לזה אמר התנא: בן אדם בן אדם! תחת שלש לא תשחית נפשך. אם מצד הנזי, חביב אדם שנברא בצלם וכו'. אם מצד היחס, חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. אם מצד העושר - כל ישראל עשירים גדולים הם, "ואין עני אלא מן התורה [ומן המצוות]" (וזהו הק' רעיא מהימנא יתרו צנ. ועקב רעג), וחביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם:

טו) הכל צפוי והדרשות נתונה. פירוש הרע"ב נראה שהוא מתקבל יותר, שדברי הרמב"ם ז"ל בזה כבר כתבנו עליהם מה שנראה לקוצר ידיעתינו בחקירה הגדולה הידועה בסדר וירא, יען שם שהעמקנו הרחבנו בס"ד:

ומה שהקשה בתוס' יום טוב על הראב"ד ז"ל ממשנת 'כל המסתכל בארבעה דברים רתוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה (מרקע שעל ראשי החיות), מה למטה (מה), מה לפנים ומה לאחור (מה היה ומה עתיד להיות) וכו' (חגיגה יא)⁵¹⁷, לקוצר דעתו לא דמי, דהחיה בא להזהיר האדם לכל יעמיק בעיונו להלאות

517. דאיתא התם: "כל המסתכל בארבעה דברים, ראוי לו כאלו לא בא לעולם, מה למעלה, מה

למטה, מה לפנים, ומה לאחור".

שכלו ב[מה שהוא] נמנע ההשגה, אכן יפנה לבו ומחשבותיו לדברי תורה וחכמה. אך בזה - שיאמר התנא שני דברים סותרים זה את זה בלי שיאמר תירוץ [כמו שעשה הרמב"ם, שעל זה השיגו הראב"ד] - הוא פלא, שיאמר הכל צפוי והרשות נתונה. גם מאי נפקותא איכא באמונה זו שה' יודע מה שעתיד במעשה המצות. גם המדרש שמצא במדרש רבה פרשת בראשית (פר' כב) בהריגת קין והבל, עין עליו, לקוצר דעתי לא נגע ופגע לענין זה כלל, דהתם אומר שהוא יתברך רואה האדם שחוטא כשהוא מוכן לחטוא ואינו מפרישו, ולכסוף תובע ממנו הדין, וידיעה זו - אפילו האדם יודעה. וכן דייק לשון המדרש, שראה אותם שהם מתגוששים זה עם זה, ומה ענין זה לידיעה שיודע שעתיד לחטוא. באמת דברי התוס' יום טוב ז"ל תמוהים. גם מה שכתב בשם המדרש שמואל שידיעתו יתברך כידיעת האצטננין, וסיים שכך כתב הראב"ד, יפה כתב הראב"ד על זה. וכל זה איננו שוה, ולקוצר דעתי אי אפשר לומר כן. ואם תראה מה שכתבנו סדר וירא, בין תבין. ואין להאריך כאן:

ובטוב העולם נדון. צריך פירוש. ורע"ב פירש בשם רמב"ם שהוא מסקנא דמלתא, שאחר שהרשות נתונה, לזה יפה מעניש ה' לרשעים ומיטיב לצדיקים. ואך בתוס' יום טוב כתב, שאף על פי שפירוש זה טוב,

לא נמצא להרמב"ם וכו'. יעין שם. ולקוצר דעתי, איננו טוב ולא יצא מפי רבינו ז"ל, כי מה צורך לומר זה, דפשיטא כיון שהרשות נתונה - בטוב העולם נדון. והוא מאמר תפל מאד, והעקף כפירוש רע"ב הראשון, והוא פירוש הרמב"ם שהעתיק תוס' יום טוב שהוא יתברך מאריך אפו וכו'.

ועוד נראה שמחסדיו יתברך, בהיות האדם בטובה - נפרע ממנו, ואין רעתו יתברך רעה גמורה - רק מיטיב מצד אחד ומרע⁵¹⁸ מצד אחר, וכיני ביני נפרע ממנו מעט מעט, וכמאמרם ז"ל (ילקוט עקב רמז תתצ"ח) "אין לך אדם בלא יסורין", כך: יש אדם חסר בנים, ויש חסר ממון ויש לו בנים. באופן שדינו יתברך מצורף עם הטוב, והוא אומר הודו לה' כי טוב. ואם תאמר: פעמים שעושה רעות לבני אדם, לזה אמר כי לעולם לא יבצר חסדו:

ועוד יש לפרש ובטוב העולם נדון, הגיד מאמר הכתוב (דברים כח מז) **תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, הרי שדן הוא יתברך על שהיה להם טוב ולא עבדו ה', ועל דרך שאמרו בגמרא (פסחים פח) "מלא צנא דתמרי בזווא, ובבלאי לא עסקי באורייתא", שכל שיראה האדם השנים בתקנן והכל בזול, יותר צריך להתעסק בעבודת קונו.**

והוא שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים ה

אלהי אמת והדר כתיב ללוא תורה, משמע דברישא קאמר - אף על פי שיש בו תורה הוא כמי שאין לו אלהים. עכ"ל. ודבריהם צריכים ביאור, מה היא פונתם.

ונראה פירוש דבריהם ז"ל, דהוקשה להם בכתוב, דאחר שאמר שאין להם אלהי אמת וכפרו בעקר, מהיכן תמצא להם התורה. וכענין זה דקדקו (ירושלמי חגיגה פ"א ח"ו) בפסוק "אותי עזבו ואת תורתי לא שמרו" (ירמיה מז יא), ותירצו הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו, ואם כן מה הוצרך לומר אחר כך 'ללא תורה'. ובשלמא אי אמר ברישא 'ללא תורה' ניחא, יש לומר דמעיקרא כפרו בתורה ואחר כך כפרו בחקב"ה, אבל בהקדים כפירת העקר - מאי נשאר עוד, דבכלל מאתים מנה. לזה פירשו, דמעיקרא (כפרו) [עסקו] בתורה וכל שכן שהאמינו בהקב"ה, אך מחמת שלא עסקו בגמילות חסדים היו דומין כמי שאין להם אלוה. והו' ללא אלהי אמת וכו', פירוש שהיו דומין כן שאין להם אלוה, ואחר כך כפרו גם בתורה. והו' שכונו התוספות באומרם "מדכתיב ללא אלהי אמת והדר כתיב ללא תורה", וכמו שכתבנו דתורה היה לו להקדים וכו'.

אלא שיש להבין למה ידמה מי שעוסק בתורה-לבד למי שאין לו אלוה, יותר ממי שאינו עוסק כלל. ונראה דזה רמזו הכתוב באומרו "אלהי אמת", והוא דאמרינן בגמרא (ר"ה יח.) רבה דעסק בתורה-לבד - חיה ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים - חיה שתין שנין. ולזה אמר דהעוסק בתורה, אין טובתה נפרת כל כך, ואפשר

ה': ואני ברוב חסדך אבוא ביתך. ולפי פשוטו נראה לי שרוצה לומר ש"לבי מלא בתגמולך עלי, ומאמין שכל הטוב שיש לי הוא בחסדך, ובאמונה זו אבוא ביתך", ודמי לסיפיה אשתחזה אל היכל קדשך ביראתך. ולפי דרכנו, כשיגדל חסדך עלי - אוסיף אתדבק בביתך. וזהו שאמר **ובטוב העולם נדון**, שהעולם נדון בטוב שנתן להם הקב"ה, והם נרפים מעבודתו יתברך, ויוכל לשמש מאמר **העולם לכאן ולכאן**, ובטוב-העולם - **העולם נדון**. ודוגמתו בקמא (ב"ק נה:) הוציאוה לסמים חייבין [שפירוש: הוציאוה ליסמין - ליסמין חייבים].

ועוד יש לפרש **ובטוב העולם נדון**, על פי מה שאמרו בפרק ערבי-פסחים (פסחים קיח.) "הודו לה' כי טוב - שגובה חובתו של אדם בטובתו: עשיר בשורו, עני בשיו, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגולתה". עד כאן. וצריך להבין מאי טובה יש. ויש לומר שבטובה שנתן לו - מכפר עליו, נמצא שלא הפסיד כלום. וזהו שאמר **ובטוב העולם נדון**, שהם ממש דבריהם ז"ל שגובה חובתו בטובתו:

והכל לפי רוב המעשה. רוצה לומר: לא לפי רוב הקמוד, וכמו שאמרו בגמרא במסכת עבודה זרה (י:) **"א"ר הונא כל העוסק בתורה [בלבד] ואינו בגמילות חסדים, דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר (דבחי"ב ב טו) וימים רבים ליישראל ללא אלהי אמת וללא תורה. עכ"ל.** וצריך להבין מנא מפיק לה, דאדרבה קרא קאמר 'ללא תורה'. והתוספות (ר"ה כל העוסק) כתבו: **מוכח מדכתיב ללא**

ח"ו שימות בלא עתו ויראה ח"ו שיש עוות הדין, ואחר שיתאמת שאי אפשר להיות כן, ממילא יפלו ברשת הכפירה-בו לגמרי, או בחסרון השגחתו, כמו שקרה לגדול פילוסוף הנכרים כמו שזכרנו כמה פעמים, שעל ידי שראה סדור העולם מ'צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, גזר שאין השגחה ח"ו. ולזה, זה שעוסק בתורה, אחר שאינה מגינה עליו, ידמה ח"ו כמי שאין לו אלוה, מה שאין כן באין לו כלל, שאין מקום למענות כי יתלו בחסרונו, וכמאמרם ז"ל (יומא פו) מפרסמים החנפים מפני חלול ה'. וזהו שאמר "ללוא אלהי", למה? שהוא "אמת", ואחר שיראה להם שאין כאן אמת, יכחשו בה' ויאמרו "לא הוא" ח"ו. הוא שאמר במשנתנו והכל, רוצה לומר הטוב שזכרתי שבועולם - הוא לפי רוב המעשה:

טז) הוא היה אומר: הכל נתון בערבון. לפירוש הרע"ב אינו מדוקדק לשון "הכל". גם החי' ד"רגלוי דבר איניש אינון ערבין ביה" (ספ' נג) אין בה מוסר, רק רוצה לומר שה' יתברך נותן בלב האדם ללכת

למקום שימות, ו'ערבות' הוא לשון מושאל. אכן נראה שבא להודיענו מוסר השכל לבטוח ברוב עושרו ורוב בניו, כי ידע נאמנה שכל מה שיש לאדם בעולם הזה - כאלו הוא נתון משכון בידו יתברך, וכמו שאמרו ז"ל (שהש"ר א כה) על בניו של אדם שהם ערבים. והתנא אומר שהכל - מה שישגי האדם מהצלחות הזמן - כולו ערבון ביד הקב"ה להענישו בו על כל דבר פשע.

וזה אפשר כן שלמה המלך ע"ה באומרו (משלי יב) עושר שמור לבעליו לרעתו, רוצה לומר שהעושר שנתן ה' לאדם - שומרו ה' לאדם לרעתו, שאם יהיו מעשיו רעים - ינקם ממנו בו בהסירו אותו ממנו:

ואמר עוד ומצודה פרוסה על כל החיים. מלבד ממונו וקנינו שהוא ערבון עליו, עוד הוא עצמו מעתיד למקרי המות. ואדם אשר לו כל המקרים האלו, איך יתכן לו לעבור את פי ה' אלהיו. ושוב מצאתי במדרש שמואל שפירש כן בערבון הנזכר, עין עליו:

